

Yas Sürecine İlişkin Sosyal Temsiller Üzerine Niteliksel Bir Çalışma

Büşra Bahar Balcı¹, Leman Korkmaz²

Balcı, B. B. ve Korkmaz, L. (2020). Yas sürecine ilişkin sosyal temsiller üzerine niteliksel bir çalışma. *Nesne*, 8(16), 95-111. DOI: 10.7816/nesne-08-16-07

Anahtar kelimeler
Yas süreci, sosyal temsiller, internet sözlükleri, niteliksel çalışma

Keywords
Grief, social representations, online social dictionaries, qualitative research

Öz

Sosyal temsiller halihazırda bildiğimiz şeyleri ya da yeni tanıştığımız kavramları anlamak ve onları iletmek için kullanılan bir yoldur. Bu araştırmanın amacı ise, yürütülen iki farklı çalışma ile yasa ilişkin sosyal temsillerin araştırılmasıdır. Birinci çalışmada Türkiye’de sıklıkla kullanılan 3 internet sözlüğünde (Ekşi Sözlük, Uludağ Sözlük ve Instela) “yas” başlığı altına yazılmış 171 tane girdi incelenmiş ve anlamlı tematik birimlere ayrılmıştır. Çalışma 2’de çevrimiçi veri toplama platformu üzerinden katılımcılardan “yas” denildiğinde akıllarına gelenleri yazmaları istenmiştir. Bu soruya cevap veren 93 katılımcının cevabı, birinci çalışmada olduğu gibi anlamlı tematik birimlere ayrılmıştır. Yapılan içerik analizleri sonucunda her iki çalışmada, “Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler”, “Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler”, “Yas Sürecindeki Bilişsel Tepkiler”, “Yas Sürecindeki Davranışsal Tepkiler”, “Yas Sürecindeki Psikopatolojik Tepkiler”, “Kolektif Yas” ve “Yasa İlişkin Olumlu Atıflar” olmak üzere 7 ortak tematik birime ulaşılmıştır. Bunlara ek olarak sadece Çalışma 1’de “Yas Sürecinin Sanattaki Yansımaları / Yasın Sanatla İfade Edilmesi” tematik birimine ulaşılmıştır. Alan yazında yasa ilişkin çalışmalar genellikle kişilerle yüz yüze yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Bu araştırma, internet sözlüklerini kullanması ve bireylere anket aracılığı ile yasa ilişkin doğrudan soru sorması açısından alan yazındaki diğer çalışmalardan yöntemsel olarak farklılaşmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de yasin sosyal temsillerine dair daha önce yürütülen bir çalışma olmadığı için, bu çalışmanın alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

A Qualitative Research on the Social Representations of Grief Process

Abstract

Social representations indicate the ways to know the things and to share this knowledge with others. This research aims to understand the social representations of grief by conducting two studies. In the first study, 171 entries from frequently used online social dictionaries (Ekşi Sözlük, Uludağ Sözlük, and Instela), which were written under the title of “grief”, were analyzed and meaningful thematic units were formed. In the second study, by using an online data collection platform, participants were asked to write their ideas on grief. As in the first study, thematic units were formed from the responses of 93 participants. The results of two studies indicated seven thematic units namely “Emotional Responses in Grief Process”, “Descriptive Statements for Grief”, “Cognitive Responses in Grief Process”, “Behavioral Responses in Grief Process”, “Psychopathological Responses in Grief Process”, “Collective Grief”, and “Positive Attributes of Grief”. Additionally, only in the first study, the thematic unit “Expression of Grief through Art” was observed. Thus far, studies on grief were generally based on interviews. Accordingly, the current study differentiates from the other studies considering the data collection tools, which are the use of online social dictionaries and asking a direct question to participants on grief. Besides, this study contributes to the literature since there is no study conducted in Turkey on the social representations of grief.

Makale Bilgisi

Geliş tarihi: 24 Temmuz 2019

Düzeltilme tarihi: 05 Şubat 2020

Kabul tarihi: 20 Mart 2020

Yazar Notu: Bu çalışma 15-17 Kasım 2018 tarihinde TED Üniversitesi-Ankara’da gerçekleşen 20.Ulusal Psikoloji Kongresi’nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

DOI: 10.7816/nesne-08-16-07

¹ Psk., Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, baharbalci2(at)gmail.com, ORCID: 0000-0001-8747-5081

² Öğr. Gör. Dr., Atılım Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, lemankorkmaz(at)yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2755-7290

“Toplumların deneyimlerine dayanarak ürettikleri; ortak teoriler, görüşler ve bilgiler” (Öner, 2002, s. 29) olarak tarif edilen sosyal temsiller, sosyal açıdan önemi olan inanç sistemlerini ortaya çıkarma, devam ettirme ve genişletmeyi içine alan sosyal ve psikolojik mekanizmaların anlamlandırılmasını sağlamaktadır (Cirhinlioğlu, Aktaş ve Öner-Özkan, 2006). Sosyal temsil kuramını alan yazına kazandıran Moscovici’ye (1984) göre sosyal temsiller halihazırda bildiğimiz şeyleri ya da yeni tanıştığımız kavramları anlamak ve bunları iletmek için spesifik bir yol olarak görülmelidir. Sosyal temsil kuramına göre, kişiler birbirleriyle etkileşerek, bildikleri ve anlamaya çalıştıkları kavramlara ilişkin, sosyal temsil olarak isimlendirebileceğimiz, teoriler geliştirirler ve oluşturdıkları bu temsiller onların gerçekliğini oluşturur (Öner, 2002). Moscovici (1984) bu açıdan sosyal temsilleri, yarattığı heykele tanrı gibi tapan bir heykeltıraşa benzetir. Kendi yarattığımız, gerçekliğimizi oluşturan temsiller, olaylara karşı tepkilerimizi ve davranışlarımızı belirler. Moscovici’ye (1984) göre sosyal psikolojinin asıl görevi içerik ve söylem analizi yöntemleriyle sosyal temsillerin anlam ve özelliklerini ortaya koymaktır. Moscovici’nin önerisiyle tutarlı olarak, bugüne kadar, birçok farklı konuya ilişkin sosyal temsilleri anlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunlara Suriyeli mültecilere (Özdemir ve Öner-Özkan, 2016), bankacılık sektöründeki kadın yöneticilere (Minibaş-Poussard, Erkmen ve Karsak, 2011), üstün zekaya (Kaya, Ogurlu, Taşdemir ve Toprak, 2015), töreye (Bulut, 2008) ve namus adına kadına yönelik şiddete (Ceylan, Doğulu ve Akbaş, 2016) ilişkin sosyal temsil çalışmaları örnek verilebilir.

Bu çalışmada ise bireylerin “yas” konusundaki sosyal temsillerine odaklanılmıştır. Alan yazına bakıldığında yasla ilişkilenen farklı kavramsallaştırmalar olduğu görülmektedir. Bunlar, çok yoğun kayıp hissi ve duygusal acı ile ilişkilenen yas (*grief*) (Abi-Hashem, 2017), bir kişinin ölümüne alışma sürecine işaret eden (Worden, 2018) ve yaşanan içsel deneyiminin dışa yansması olarak tarif edilen matem (*mourning*) (Abi-Hashem, 2017) ve uyum sağlama aşamasındaki kaybı ifade eden kayıp yaşama (*bereavement*) (Worden, 2018) kavramlarıdır.

Alan yazında yapılan çalışmaların sonuçları dikkate alındığında yas sürecinde, kişilerin farklı boyutlarda ele alınabilecek, çok çeşitli tepkiler ortaya koyabildiği görülmektedir. Worden (2018) normal yas veya tamamlanmamış yas olarak ifade edilen sürecin, yaygın olarak bir kaybın ardından yaşanan geniş çapta hisler ve davranışları kapsadığını ifade etmiştir ve normal yas sürecindeki deneyimleri duygu, fiziksel duyum, biliş ve davranışlar olmak üzere 4 ana başlıkta toplamıştır. Hüzün, öfke, suçluluk ve kendini suçlama, kaygı, yalnızlık, tükenmişlik, çaresizlik, şok, özlem, özgürleşme, rahatlama ve uyuşukluk hisleri duygu başlığının altında ele alınmıştır. Fiziksel duyumların içerisine midede boşluk, göğüs sıkışması, gürültüye karşı aşırı hassasiyet, nefessizlik, kaslarda zayıflık ve enerji eksikliği gibi bedensel duyumlar konulmuştur. İnanmama, karışıklık, zihnin meşgul olması, kaybedilen kişinin hala var olduğu hissi ve halüsinasyonlar biliş boyutunda değerlendirilirken; uyku ve iştah bozuklukları, dalgın davranışlar, sosyal geri çekilme, kaybedilen kişiyi rüyada görme, kaybedilen kişiyi hatırlatacak şeylerden kaçınma veya tam tersi olarak onu hatırlatacak yerleri ziyaret etme ve nesneleri taşıma, ağlama, iç çekme gibi eylemsel çıktılar ise normal yasa ait davranışlar başlığının altında ele alınmıştır. Bu sınıflandırmayla tutarlı olarak, Balci-Çelik (2006) yas deneyimlerini değerlendirmek üzere yürüttüğü ölçek geliştirme çalışmasında kişilerin bir kayıp deneyimi yaşadıkdan sonra verdikleri tepkileri fiziksel, davranışsal, duygusal ve bilişsel tepkiler olmak üzere 4 farklı boyutta ele almıştır.

Alan yazında, normal yas sürecinde verilen tepkilerin sınıflandırılmasının yanı sıra bu deneyimlerin niteliği, yoğunluğu ve süresi üzerinden karmaşık ya da travmatik yas kavramsallaştırmalarına gidildiği görülmektedir (Bildik, 2013; Gizir, 2006; Worden, 2018). Rubin, Witztum ve Malkinson (2017) travmatik yasin, travma ve kayıp arasındaki ilişkiyi oluşturan sürece işaret eden bir terim olduğunu ve kayıp sonrası zorlukların yaşanma ihtimalini arttırdığını ifade etmiştir. Travmatik durumlar altında oluşan kayıplar; işlev bozukluğu, psikopatolojik belirtiler ve komplike yas riskini arttırmaktadır.

Bu alanda yapılan çalışmalardan bazılarında da komplike veya karmaşık yas ve bu yas deneyiminin diğer yas türlerinden nasıl ayrıştığına bakılmıştır. Miller (2012) komplike yasin onlarca yıl sürebilen ölümü kabul edememe, yoğun bir özlem ve kaçınma, sık sık dalıp gitme, derin üzüntü, ağlama, psikofizyolojik sıkıntılar, sosyal geri çekilme ve intihar düşünceleri gibi zihni meşgul eden ve engelleyici belirtiler ile kendini gösteren bir durum olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacılar, komplike / karmaşık yasin majör depresif bozukluk ve travma sonrası stres bozukluğu gibi bozukluklarla birlikte görülebileceğini ancak komplike / karmaşık yasin var olan diğer psikiyatrik bozukluklardan farklı olduğunu ve tedavisinde karmaşık yasa yönelik özel teknik ve stratejilerin kullanılması gerektiğini söylemişlerdir (Enez, 2018; Miller, 2012).

Normal yas, travmatik yas ve karmaşık yas kavramlarından da anlaşılacağı gibi yas süreci deneyimlerinde bireysel farklılıklar görülebilmektedir. Alan yazındaki çalışmalara göre, bireysel farklılıkların yanı sıra, kişilerin içinde bulundukları bağlama göre, bireylerin yas süreçlerini nasıl deneyimledikleri farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, eşini kaybetmiş demans hastası bireylere bakım veren kişilerle (aile yakını veya profesyonel kişiler) yürütülen bir çalışma (Watanabe ve Suwa, 2017) demans hastalarının eşlerini kaybettiklerinin farkına varmaları için bir yıl geçmesi gerektiğini, bu bilgiyi hafızalarında saklamaları içinse 1 yıl daha geçmesi gerektiğini, bazı durumlarda ise kişilerin eşlerinin ölümünü hiç fark edemediklerini göstermiştir. Buna göre demans hastası olan kişilerin klasik bir yas sürecinden farklı bir yas süreci deneyimledikleri söylenebilir. Güney Afrika'da ergen kız çocuklarıyla yapılan bir çalışmada ise biyolojik ebeveyn kaybı, birincil bakım verenin yaşadığı hüznün seviyesi ve ekonomik stres kaynaklarının ergenlerde karmaşık yas yaşanma ihtimalini arttırdığı bulunmuştur (Thurman, Taylor, Luckett, Spyrelis ve Nice, 2018). Göçmenler ve mülteciler ile yapılan bir başka çalışmada ise mültecilerin göçmenlere göre daha fazla karmaşık yas deneyimlediği; göçmenlerde ise göçmenlik süresi ne kadar uzunsa karmaşık yasin da o kadar yoğun olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kokou-Kpolou, Menick, Moukouta, Baugnet ve Kpelly, 2017). Aynı çalışmada yaşanan kayıp ne kadar beklenmedikse yasin da o kadar yoğun olduğu ve yas ritüellerine katılan göçmenlerin karmaşık yas puanlarının katılmayanlara göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Yas sürecine odaklanan çalışmalar, bireye ve bağlama göre farklılaşabilen yas süreci deneyimlerinin yanı sıra, kişilerin yaşanan kayıpla baş ederken kullandıkları farklı stratejileri de ortaya koymaktadır. Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada, kayıp yaşayan öğrencilerin bu durumla başa çıkabilmek için problem çözme, bilişsel yeniden yapılandırma, duyguları ifade etme, sosyal destek, problemden kaçınma, hayal / düşüncelilik, kendini eleştirme ve sosyal geri çekilme gibi birçok farklı stratejiyi kullandıkları görülmüştür. Bu başa çıkma mekanizmalarından en sık kullanılanı sosyal destek iken en az kullanılanı sosyal geri çekilme olmuştur. (Domingo, Labine, Canal ve Capoquain, 2016). Yine üniversite öğrencileri ile yapılan başka bir çalışma, yakın kaybından sonra ölen kişinin huzur içinde olduğunu düşünme, onu sürekli hatırlama, mezarını ziyaret etme ve ölen kişiden sevgiyle bahsetmenin kayıp ile pozitif bir şekilde başa

çıkmaya işaret ettiğini göstermiştir (Kara, 2017). Bu çalışmada dini inancın yas sürecine olumlu (dua etmek, mezarlık ziyareti, bağış yapmak vb.) ve olumsuz (kafa karışıklığı, günahkar / suçlu hissetme vb.) yönde yansıyabileceği de gösterilmiştir. Aynı makalede kaybı takip eden günlerde bireylerin ağlamak, ölen kişiyle ilgili çok yoğun düşüncelere sahip olmak, tükenmiş hissetmek, öfke, uyku bozuklukları, iştah bozuklukları ve odaklanmada güçlük gibi olumsuz tepkiler verebildikleri de görülmüştür.

Görüldüğü gibi alan yazında, yasin göstergesi olabilecek duygu, düşünce ve davranış düzeyindeki tepkiler, yas sürecinde kişiyi olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilecek faktörler üzerinde durulmuştur. Yasa ilişkin yürütülen çalışmalara bakıldığında mülakat ya da anket yöntemlerinin daha sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ancak, yas konusunu sosyal temsil perspektifinden inceleyen çok az çalışma vardır. Bu çalışmalardan bir tanesinde yaşları 7 ile 11 arasında değişen anne veya babasını kanserden kaybetmiş 14 çocukla görüşme yapılmış ve yasin onlar için ne anlam ifade ettiği araştırılmıştır (Flahault, Dolbeault, Sankey ve Fasse, 2018). Bu görüşmelerde yas ile ilgili 7 tane tema ortaya çıkmıştır. Bunlar, yasin ilk duyulduğunda inanılması zor fakat yapılan seremoniden sonra gerçek bir şey olarak algılanmaya başlandığı, değişiklik anlamına geldiği, bunun yanı sıra bazı alışkanlıkların aynı kaldığı, yasin birini kaybetmeyi ve farklı yoğun duyguların hissedildiği bir dönemi ifade ettiği şeklinde sıralanmıştır. Bu temalara ek olarak yasin bazen büyümek anlamına geldiği, bazen de küçük kalmak ile karakterize edildiği sonuçlarına da ulaşılmıştır. Gençler ve genç yetişkinlerle yapılan bir başka çalışmada (Cohen ve Samp, 2018), kişilerin yaşadıkları kayıp ile ilgili konuşurken açığa vurma, kaçınma ve kararsız olma başa çıkma yöntemlerini kullandıkları görülmüş; aynı zamanda bu konuşmalarda dinsellik, sosyal destek tatmini, rol model ve diğer insanlara sorumluluk yükleyen, toplum tarafından bir derece tehlike olarak algılanabilen, ani / beklenmedik ölümler olarak tarif edilen stigmatik ölüm temalarının öne çıktığı görülmüştür.

Bir başka çalışmada ölümcül derecede hasta olan bireylere evde veya palyatif (hafifletici) bakım ünitesinde bakım veren aile üyelerinin ölüm konusuyla ilgili sosyal temsillerine bakılmıştır. Bu çalışmada hastaya bakım verenlerin ölümle ilgili birçok farklı imgeye sahip oldukları bulunmuştur. Bunlara, bakım sürecinin, hepsi ölüm ile ilgili birçok büyük değişiklik (vücudun zayıflaması vb.) ile vurgulanan bir süreç olması ve palyatif bakım ünitesinin bir yandan güzel bir hizmet sağlayan bir birim olarak değerlendirilirken diğer yandan ölüme varılan yer olarak görülmesi örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada ayrıca, ölümü kabul eden birçok farklı davranış da bir diğer temsil olarak karşımıza çıkmıştır. Bir diğer deyişle, hasta olan kişinin hayatının sonundaki bu süreçte, hastaya bakım verenler ölümü kabul eden birçok farklı davranış sergilediklerini dile getirmişlerdir (Lessard, Leclerc ve Mongeau, 2016).

Bahsedilen çalışmalardan da anlaşıldığı gibi, yasin temsiline ilişkin yürütülen çalışmalar genellikle doğrudan bir yakının kaybı ile karşı karşıya kalan bireylerin deneyimlerine odaklanmaktadır. Yürütülen bu araştırmada ise yakın dönemde yakını kaybetmiş bireylerin deneyimlerine odaklanmak yerine, birinci çalışmada internet sözlüklerindeki girdiler, ikinci çalışmada kişilerin yasa ilişkin açık uçlu bir soruya verdikleri yanıtlar analiz edilerek, yasa ilişkin sosyal temsiller araştırılmıştır. İnternet sözlüklerinde kişiler girdileri anonim olarak, gerçek isimler yerine rumuz kullanarak yazdıkları için internet sözlüklerinin kişilerin görüşlerini açıkça ortaya koyabilecekleri bir platform oluşturduğu (Özdemir ve Öner-Özkan, 2016) ve bu bağlamda sosyal beğenirlik etkisinin en az düzeyde olacağı düşünülmektedir. Ancak sadece sözlükteki girdilerin incelenmesi durumunda, bir sınırlılık olarak, sözlük yazarlığı olmayan kişilerin görüşlerinin temsil edilemeyeceği de göz önünde bulundurulmuştur. Bu sınırlılık dikkate alınarak, bu araştırma kapsamında ikinci bir çalışma daha yürütülmüştür. Bu çalışmada çevrimiçi veri toplama platformu üzerinden, üniversite

öğrencilerinden oluşan örneklemden, açık uçlu bir soru ile yas denildiğinde akıllarına gelenleri yazmaları istenmiştir. Yürütülen bu araştırmanın yakın dönemde yakınıni kaybeden kişilere odaklanmak yerine genel örnekleme odaklanmasının ve iki farklı çalışmadan elde edilen verileri kullanmasının, çalışmanın özgünlüğünü artıran unsurlar olduğu söylenebilir. Ayrıca, Türkiye’de yas konusu üzerine yürütülen çalışmaların sayısının az olması da çalışmanın önemini artırmaktadır. Alan yazındaki bulgular, kayıp sonrası deneyimlenen acının hangi yollarla veya ritüellerle dışa vurulacağının bireylerin içinde bulunduğu kültüre göre şekillenebildiğini ortaya koymaktadır (Abi-Hashem, 2017). Bu doğrultuda, Türkiye örneklemine odaklanan bu çalışmadan elde edilecek bulguların hem daha sonra yapılacak akademik çalışmalarda kaynak olarak kullanılabileceği hem de özellikle Türkiye’deki bireylere yönelik klinik uygulamalar açısından yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışma kapsamında yürütülen iki farklı araştırmanın örneklemleri, bu çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları ve iki farklı araştırmanın işlemi takip eden kısımda verilmiştir.

Çalışma 1

Katılımcılar

Yürütülen ilk araştırma için Türkiye’de sıklıkla kullanılan internet sözlüklerindeki girdiler incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini ($N = 171$) bu sosyal sözlüklerde yer alan girdiler oluşturmaktadır. Ekşi Sözlük ($N = 89$), Uludağ Sözlük ($N = 51$) ve Instela ($N = 31$) çalışma kapsamında incelenen sözlüklerdir. Bu girdiler anonim olarak girildiği için katılımcıların yaş veya cinsiyet gibi demografik bilgilerine ulaşıl原因amıştır.

Veri Toplama Araçları ve İşlem

Çalışma 1 için yukarıda da bahsedildiği üzere Türkiye’de sıklıkla kullanılan internet sözlüklerindeki “yas” başlığı altına yazılmış girdiler çalışmaya dahil edilmiştir. İlk başta 187 tane girdiye ulaşılmıştır. Fakat girdilerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin sonucunda, 187 tane girdinin 16 tanesinin çalışmanın konusuna uygun girdiler olmaması sebebiyle, çıkarılmasına karar verilmiştir. Konuya uygun olmaması ile anlatılmak istenen, yazarların bu çalışmada ele alınan “yas” kavramıyla ilgili değil de örneğin “yaş” kelimesi ile ilgili girdi yazmalarıdır. Buna ek olarak “yas” kelimesinin herhangi bir kısaltma yerine kullanıldığı veya başka bir dilde ne anlama geldiği ile ilgili bilgi içeren girdiler de çalışmadan çıkarılmıştır.

Çalışma 2

Katılımcılar

Katılımcılardan yas dendiğinde aklına gelenleri yazmaları istenen ikinci çalışmada doksan üç tane katılımcının verdiği cevaplar analize dahil edilmiştir. Bu katılımcıların 77’si kadın 14’ü erkektir. Katılımcıların yaşları 19 ile 27 arasında değişmektedir. Katılımcılar dini inançlarını Müslüman ($N = 64$), İnanmıyorum ($N = 23$) ve Diğer ($N = 4$) şeklinde ifade etmişlerdir. İki katılımcı herhangi bir demografik soruya cevap vermemiştir. Katılımcıların tamamı Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü öğrencilerinden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları ve İşlem

İkinci araştırma için öncelikle Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik kurul onayı alınmıştır. Çalışma Başkent Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Araştırmada, çevrimiçi veri toplama platformu üzerinden paylaşılan bir anket aracılığıyla katılımcılara “Lütfen “yas” dendiğinde aklınıza gelenleri yazınız.” sorusu sorulmuştur¹. Bu araştırma kapsamında 106 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu katılımcılardan 13 tanesinin verdiği cevapların çalışmadan çıkarılmasına karar verilmiştir. Bunun sebebi 13 katılımcının 12 tanesinin ankette yer alan “yas” sorusuna cevap vermemeleri ve 1 tane katılımcının da “yas” yerine “yaş” kelimesi ile ilgili görüş belirtmesidir. Çalışmanın sonunda katılımcıları olumsuz bir duygu durum ile bırakmamak için, katılımcıların “Düşündüğünüzde mutlu olduğunuz ve sizi iyi hissettiren bir anınızı yazınız.” sorusuna cevap vermeleri istenmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilere aldıkları ders kapsamında bonus puan verilmiştir.

Her iki çalışmadan elde edilen verinin analizi için tematik birim analizi (Braun ve Clarke, 2006) yöntemi kullanılmıştır. Verideki temaları / örüntüleri belirleme, analiz etme ve raporlandırma süreçlerini içeren tematik birim analizi, çok fazla kelime içeren bir metnin sistematik ve objektif kodlama yöntemi ile az sayıda tematik birim altında toplanmasını sağlar. Tematik birimler, hem gözlemden / içerikten çıkarım yapmayı sağlayan tümevarım hem de var olan kuramdan gözlemi / içeriği yorumlamaya yarayan tümdengelim yöntemleriyle belirlenebilir (Braun ve Clarke, 2006). Bu çalışmada, temalar literatüre dayalı olarak önceden belirlenmediği için ve veriye dayalı olarak tematik birimler ortaya konduğu için, tümevarım yöntemiyle “veri temelli tematik birim analizi” yapıldığını söylemek uygun olacaktır. Çalışmanın güvenilirliğini arttırmak için iki araştırmacı, her iki çalışmadaki verileri tekrar tekrar, ayrıntılı olarak incelemiştir ve bağımsız olarak tematik birimleri oluşturmuşlardır. Daha sonrasında kodlanan birimlerin, tematik birimler altında nasıl sınıflandırılacağı konusunda fikir alışverişi yapılmıştır. Bu sayede yanlışlık olasılığı düşürülmeye çalışılmıştır. Elde edilen veri araştırmacılar tarafından tematik birimler ve alt tematik birimler altında sınıflandırılarak, her kelime / söz öbeğinin frekans (sıklık) hesaplaması yapılmıştır.

Bulgular

Temel tematik birimler ve alt tematik birimlerin belirlenebilmesi için girdiler tematik birim analizi yöntemi ile değerlendirilmiş ve girdilerdeki ortak örüntüler tespit edilmiştir. Yapılan tematik birim analizi sonucunda her iki çalışmada da ortak olarak 7 temel tematik birime ulaşılmıştır. Bu tematik birimler “Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler”, “Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler”, “Yas Sürecindeki Bilişsel Tepkiler”, “Yas Sürecindeki Davranışsal Tepkiler”, “Yas Sürecindeki Psikopatolojik Tepkiler”, “Kolektif Yas” ve “Yasa İlişkin Olumlu Atıflar” olarak adlandırılmıştır. Bunlara ek olarak Çalışma 1’de “Yas Sürecinin Sanattaki Yansımaları / Yasın Sanatla İfade Edilmesi” temel tematik birimine ulaşılmıştır fakat aynı temaya Çalışma 2’de ulaşılammıştır. Bütün temel tematik birimlere ve birimlerdeki söz veya söz öbeklerine ilişkin frekans (sıklık) bilgileri Tablo 1’de verilmiştir. Takip eden kısımlarda da temel tematik birimleri oluşturan alt tematik birimlere ilişkin frekans (sıklık) bilgilerinin yer aldığı tablolar sırasıyla yer almaktadır. Her iki çalışmada ortak olarak ortaya çıkan temel tematik birimler göz önüne alındığında, Çalışma 1’de en sık rapor edilen tematik birim “Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler” iken; “Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler” Çalışma 2’de sıklığı en yüksek tematik birim olmuştur.

¹ Bu çalışmada, öncelikle katılımcılardan yas dendiğinde aklına gelenleri yazmaları istenmiştir. Bu sorunun devamında ise kişilerin kendi ölümleriyle ve kayıplarla nasıl başa çıktıklarına dair sorular sorulmuştur. Bu çalışma kapsamında sadece yasa ilişkin soruya verilen cevaplar incelenmiştir.

Tablo 1

Temel Tematik Birimler ve Tematik Birimlerin Kullanılma Sıklığı

	Çalışma 1	Çalışma 2
Yas Sürecinin Sanattaki Yansımaları /	95	-
Yasın Sanatla İfade Edilmesi		
Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler	94	134
Yas Sürecini Tanımlayıcı /	90	144
Betimleyici İfadeler		
Yas Sürecindeki Bilişsel Tepkiler	70	6
Yas Sürecindeki Davranışsal Tepkiler	50	107
Yas Sürecindeki Psikopatolojik	42	19
Tepkiler		
Kolektif Yas	15	4
Yasa İlişkin Olumlu Atıflar	6	2
Toplam	460	416

Not: Sıralama Çalışma 1’deki tematik birimlerin kullanılma sıklığına göre düzenlenmiştir.

Yas Sürecinin Sanattaki Yansımaları / Yasın Sanatla İfade Edilmesi: Bu tematik birim Çalışma 1’de ulaşılan fakat Çalışma 2’de ulaşılmayan tek tematik birimdir. Bu sebeple sadece internet sözlüklerindeki yazarların yas ile ilişkilendirdikleri sanatsal eserleri içermekte ve kendi içerisinde 4 ayrı alt tematik birime ayrılmaktadır. Bunlar “*yasın şarkılardaki temsili (N = 76)*”, “*yasın alıntılardaki temsili (N = 8)*”, “*yasın şiirlerdeki temsili (N = 7)*” ve “*yasın kitaplardaki temsili (N = 4)*” olarak kategorilere ayrılmıştır. Burada “alıntı” ile kast edilen; şarkı, şiir veya kitap alıntısından farklıdır. Çoğunluğu geçmişte yaşamış düşünürlerin ve bilim insanlarının (Hippocrates, Shakespeare, Freud gibi), yas üzerine veya yasla ilişkilendirilebilecek ifadeleri bu başlık altında yer almaktadır. İçeriğinde şarkı, şiir, alıntı veya kitap örneği olan tüm girdiler bu temel tematik birimin içerisinde değerlendirilmiş; diğer tematik birimlerin içerisine yerleştirilmemiştir.

Tablo 2

Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler

	Çalışma 1	Çalışma 2
Acı	41	25
Üzüntü	16	38
Öfke	12	1
Özlem / Hasret	7	7
Keder / Mutsuzluk	4	21
Pişmanlık / “Keşke”	4	1
Yoksunluk / Eksiklik hissetmek	3	-
Yalnızlık	2	5
Nefret dolu olmak / Nefretle bakmak	2	-
Hüzün / Burukluk	1	22
Çaresizlik / Umutsuzluk /	1	6
Karamsarlık		
Terk edilmişlik hissi	1	-
Saygı	-	2
Diğer (Sevmek, affedilme isteği,	-	6
kötü hissetmek, ağırlık hissi,		
huzursuzluk, fazla duygusallık)		
Toplam	94	134

Not: Sıralama Çalışma 1’deki tematik birimlerin kullanılma sıklığına göre düzenlenmiştir.

Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler: Bu temel tematik birimde bireylerin yas sürecinde deneyimledikleri duyguların temsili yer almaktadır. Bu kategori ile ilgili tüm alt birimler ve bunların görülme sıklıklarına Tablo 2’den ulaşılabilir. Her iki çalışmada da *acı* ve *üzüntü* sıklığı en yüksek alt tematik birimler olarak ortaya çıkmıştır. Birinci çalışmada rapor edilme sıklığı çok yüksek olmayan *keder/ mutsuzluk* ve *hüzün / burukluk* alt tematik birimlerinin ikinci çalışmada sıklığının yüksek olması dikkat çekicidir.

Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler: Bu temel tematik birim, Çalışma 2’de içerisinde en fazla alt tematik birimin yer aldığı temel tematik birimken; Çalışma 1’de alt tematik birimlerin sıklığı açısından üçüncü sırada yer almıştır (Bkz. Tablo 1). Her iki çalışmada da bireyler yas yaşantısını birbirlerinden çok farklı sıfat ve betimlemeler ile anlatmışlardır. Bu sebeple bu tematik birim kendi içerisinde “bilişsel çerçeveleme”, “felaketleştirme”, “simgesel anlatım”, “normalleştirme” ve “din” olmak üzere alt tematik birimlere ayrılmıştır. Bu tematik birimlerden herhangi birine girmediği düşünülen temsillerin ise “diğer” başlığı altında toplanmasına karar verilmiştir. Her bir alt tematik birim de kendi içerisinde alt birimlere sahiptir. Tüm alt tematik birimlerin ve alt birimlerin frekans bilgileri Tablo 3’te bulunmaktadır.

Tablo 3

Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler

	Çalışma 1	Çalışma 2
Bilişsel çerçeveleme	58	98
Normalleştirme	15	1
Simgesel anlatım	11	30
Felaketleştirme	5	2
Din	-	6
Diğer	1	7
Toplam	90	144

Not: Sıralama Çalışma 1’deki tematik birimlerin kullanılma sıklığına göre düzenlenmiştir.

Bu tematik birim ile ilgili daha ayrıntılı bilgi vermek gerekirse bilişsel çerçeveleme alt tematik birimi yasla ilişkilenen tanımlayıcı, objektif ifadeleri içermektedir. Bu boyutun altına *kayıp*, *ölüm* ve *matem* gibi yas dendiğinde sözlük yazarlarında ya da öğrencilerde çoğunlukla rastlanan sosyal temsiller yerleştirilmiştir. Simgesel anlatım alt tematik biriminde ise bunun tam tersine bireylerin sübjektif deneyimleri sonucu yaptıkları betimlemelere, benzetme ve metaforlara yer verilmiştir. *Karanlık*, *yaşamın gözyaşları*, *ömür kitabının kapanışı* veya *kalbin dilimlenmesi* gibi ifadeler bu grupta ele alınmıştır. Felaketleştirme boyutu, adından da anlaşılacağı üzere yas deneyimini bir felaket ile eşdeğer konuma getiren ifadelerden oluşmaktadır (örn., *dünyanın başına yıkılması*). Normalleştirme alt boyutunda çoğunlukla hayatın devam ettiğine vurgu yapan ifadeler bulunmakta iken din boyutunda yas deneyiminin çağrıştırdığı dini terimler (*cennet*, *cehennem*, *din*, *inanç*, *dua*) bulunmaktadır. Son olarak diğer boyutunun içerisinde *kişisel*, *zaman*, *hayat*, *zorluk*, *mağrurluk*, *ağırbaşlılık*, *insanlar* ve *doğa* ifadeleri yer almaktadır.

Yas Sürecindeki Bilişsel Tepkiler: Burada bireylerin yas yaşantısında deneyimledikleri bilişsel süreçlere ait temsiller yer almaktadır. Burada en ilgi çeken nokta Çalışma 1’de bu tematik birim için çok fazla temsil çıkarken Çalışma 2’de çok az temsil çıkmasıdır. Çalışma 1’de bu tematik birime ait 12 farklı alt tematik birim ortaya çıkarken, Çalışma 2’de sadece 3 alt tematik birim, oldukça az sıklıkta rapor edilmiştir. Bu nokta tartışma bölümünde daha detaylı ele alınacaktır. *Unutmak*, *inkar etmek* ve *bilişsel düzeyde pazarlık yapmak* birinci çalışmada sıklığı en yüksek temsillerdendir. “Diğer” olarak adlandırılan alt tematik birime

sadece birer kez ulaşılan sosyal temsiller dahil edilmiştir. Bunların içerisinde *konsantre olamamak*, *anlayamamak*, *kayıbı düşünmek*, *ayrılığı düşünmek*, *bastırmak*, *süreci hatırlamak* ve *kendi kendinle hesaplaşma* ifadeleri yer almaktadır. Bu temel tematik birimle ilgili tüm alt tematik birimler ve bunlara ait sıklık bilgisi Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4

Yas Sürecindeki Bilişsel Tepkiler

	Çalışma 1	Çalışma 2
Unutmak (O kişiyi, acıyı vb.)	17	-
İnkâr etmek / Kabullenmemek	9	1
Bilişsel düzeyde pazarlık yapmak	9	-
Kabullenme	7	2
(Onu)Unutmamak / Unutamamak / Hatırlamak	5	-
Anıları hatırlamak / Anıları anlatmak / Anılara tutunmak / Anıları hatırlayıp gülmek	5	3
Onu düşünmek / Kara kara düşünmek	3	-
Yüzleşmek	2	-
Ölümü hatırlamak	2	-
Kavuşmayı düşünmek	2	-
Bildiklerine yabancılaşmak	2	-
Diğer	7	-
Toplam	70	6

Not: Sıralama Çalışma 1'deki tematik birimlerin kullanılma sıklığına göre düzenlenmiştir.

Yas Sürecindeki Davranışsal Tepkiler: Bu kategori yas süreciyle ilişkilendirilen davranışların sosyal temsillerinin yer aldığı bir temel tematik birimdir. Çalışma 1 ve Çalışma 2'den elde edilen bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5

Yas Sürecindeki Davranışsal Tepkiler

	Çalışma 1	Çalışma 2
Ağlamak	20	41
Sessizlik	10	4
Farklı kültürlerdeki ritüeller / Kültürel semboller	8	1
Siyah giyinmek	5	22
Cenaze / Cenazeye gitmek veya gitmemek	4	14
Ağıt / Ağıt yakmak	1	7
Sokağa çıkmak	1	-
Mezar / Mezar ziyareti	1	6
İsyân / Çılgılık / Feryat / Haykırış	-	5
Sosyal izolasyon	-	4
Dize vurmak	-	1
Helva	-	1
Gülümseyememek	-	1
Toplam	50	107

Not: Sıralama Çalışma 1'deki tematik birimlerin kullanılma sıklığına göre düzenlenmiştir.

Her iki çalışmada da *ağlamak* sıklığı en yüksek alt tematik birimdir. *Gözlerin dolması* ve *gözyaşları* vb. ifadeler de *ağlamak* alt tematik biriminin içerisinde sayılmıştır. *Sessizlik* alt boyutunun içerisinde *susmak*,

televizyonu açmamak / açtırmamak, yüksek sesli gülmek söz öbekleri yer almıştır. Farklı kültürlerdeki ritüeller / Kültürel semboller ile kast edilen hem bazı kültürlerdeki yas gelenekleri (örn., Şamanlar, Eski Yunan, Caferiler) ve yasla ilgili bazı zamansal sembollerdir (örn., yasin 40 gün sürmesi, 40 mum yanması). Siyah giyinmek alt tematik birimini içerisinde ise direk olarak siyah giyinmek ifadesine ek olarak başına kara tüller geçirmek ve siyah elbise gibi ifadeler bulunmaktadır.

Yas Sürecindeki Psikopatolojik Tepkiler: Bu temel tematik birimin özelliği içerisinde psikopatolojik süreçler ile ilişkilendirilebilecek temsillerin yer almasıdır. Bu temel tematik birime ait sıklık bilgileri Tablo 6'da verilmiştir. *Depresyon* her iki çalışmada da sıklığı en yüksek alt tematik birim olmuştur. *Psikolojik yardım, antidepresan / sakinleştirici ilaç, paranoyak durumlar* Çalışma 1'de sıklığı yüksek temsiller olarak karşımıza çıkarken ikinci çalışmada rapor edilmemişlerdir. Bu kategori için de yukarıda olduğu gibi çok az sayıda çıkan sosyal temsiller “diğer” grubunun içerisine eklenmiştir. Bunlara *her şeyin tatsız / anlamsız gelmesi, eğlenmenin mide bulandırıcı olması, yemek yiyememek ve tükenmişlik* gibi sosyal temsiller örnek olarak verilebilir.

Tablo 6

Yas Sürecindeki Psikopatolojik Tepkiler

	Çalışma 1	Çalışma 2
Depresyon	10	5
Psikolojik yardım	5	-
Antidepresan / Sakinleştirici ilaç	4	-
Paranoyak durumlar	3	-
Uyku / Uykusuzluk	3	1
Panik atak	2	-
Nefes alamamak / Nefesin acı vermesi	2	2
Bunalım / Buhran	2	1
Çöküntü / Çöküş	-	2
Başa çıkamama / Hayata devam edememe	-	2
Hayattan zevk alamama / Yaşama sevincini yitirme	-	2
Diğer	11	4
Toplam	42	19

Not: Sıralama Çalışma 1'deki tematik birimlerin kullanılma sıklığına göre düzenlenmiştir.

Kolektif Yas: Bu temel tematik birim kişilerin yasa dair toplumsal düzeydeki sosyal temsillerini içermektedir. Çalışma 1'de, bu temel tematik birimin içerisinde yer alan alt tematik birimler *ulusal / milli yas / millet olma özelliği* ($N = 9$), *Soma* ($N = 2$), *Hakkari'de çatışma (19 Ekim 2011)* ($N = 1$), *17 Ağustos 1999* ($N = 1$), *mitingde patlama* ($N = 1$) ve *yas ilan etmek* ($N = 1$) şeklindedir. Çalışma 2'de ise, *10 Kasım* ($N = 1$), *siren* ($N = 1$), *millet* ($N = 1$), *destan* ($N = 1$) şeklindedir.

Yasa İlişkin Olumlu Atıflar: Bu temel tematik birimde yas süreci ile ilişkilendirilen olumlu özellikler yer almaktadır. Burası her iki çalışma için de en az sıklıkta sosyal temsilin çıktığı bir tematik birimdir. Alt tematik birimlerde, Çalışma 1'de *büyüme* ($N = 2$), *en iyi insan olduran* ($N = 1$), *yenilenme* ($N = 1$), *yola gelişerek devam etme* ($N = 1$) ve *yaşananlardan çıkarım yapma* ifadeleri ($N = 1$) yer almaktadır. Çalışma 2'de ise sadece *büyüme* ($N = 1$) ve *güçlü hissetmek* ($N = 1$) alt tematik birimleri çıkmıştır.

Tartışma

Sosyal temsiller, dünyayı kavramamızı sağlayan bilişsel bir olgu olarak görülmektedir (Cirinlioğlu ve ark., 2006). Kişilerin birbiriyle etkileşimi ile ortaya çıkan sosyal temsiller kişilerin gerçekliklerini oluşturarak (Öner, 2002), kişilerin davranışları, bilişsel ve duygusal süreçleri, olaylara verdikleri tepkiler üzerinde etkili olabilirler. Bu doğrultuda, mevcut çalışma yas sürecinin, kişilerin bu süreçteki deneyimlerinin ve bu süreçte verdikleri tepkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla sosyal temsil kuramından yola çıkarak “yas” dendiğinde bireylerin temsillerini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, sosyal sözlüklerde “yas” başlığı altındaki girdilerin analiz edildiği (Çalışma 1) ve çevrimiçi veri toplama platformu üzerinden uygulan bir anket aracılığı ile öğrencilerin yasla ilgili temsillerinin incelendiği (Çalışma 2) 2 farklı nitel çalışma yürütülmüştür. Çalışma 1’de toplamda 8 temel tematik birime ulaşılmıştır. Çalışma 2’den elde edilen tematik birimler bu kategorilerden 7 tanesi ile paralellik göstermiştir. Fakat “Yas Sürecinin Sanattaki Yansımaları / Yasın Sanatla İfade Edilmesi” temel tematik birimine ait bulgulara Çalışma 2’de rastlanmazken, bu temsil çalışma 1’de büyük yer tutmuştur.

Yas Sürecinin Sanattaki Yansımaları / Yasın Sanatla İfade Edilmesi temel tematik birimi altında değerlendirilen girdilerde bireyler, hem yazdıkları şarkı, şiir, kitap veya alıntının özellikleriyle ilgili konuşmuş hem de bu eserlerin kendilerini ne kadar çok etkilediğinden bahsetmişlerdir. Yani bireyler “yas” sürecini deneyimlerken bu eserlerden çok etkilenmiş olabilecekleri gibi, böyle bir süreçten geçmeseler bile “yas”la ilişkilenen herhangi bir eserle ilgili görüşlerini paylaşmak istemiş olabilirler. Bir başka deyişle bu eserler kişilerin gerçekten deneyimledikleri veya yaşamaları olası yas süreçlerini ifade etmelerine yardımcı olmuş gibi görünmektedir. Sanatın yas sürecinde pek çok farklı duygunun dışarı vurulmasında oynadığı rolü düşündüğümüzde (örn., Davis, 1989) bu tematik birimin birinci çalışmada ortaya çıkmış olması şaşırtıcı değildir. Çalışma 2’de bu tematik birim için temsil edici veriler elde edilmemiş olması iki çalışmada kullanılan yöntemin birbirinden farklı olmasıyla ilişkilendirilebilir. Birinci çalışmada sözlük yazarları, herhangi bir zaman sınırı olmadan ve kendilerine doğrudan soru sorulmadan yasa ilişkin görüşlerini paylaşırlarken, ikinci çalışmada katılımcılar kavramla ilgili bir zaman sınırı içerisinde düşünmüş ve cevap vermişlerdir. Bu doğrultuda, katılımcılar herhangi bir eserden veya sanatçıdan yararlanmak yerine kendilerini referans alarak soruya cevap vermiş olabilirler.

Her ne kadar ikinci çalışmada temsil edilmemiş olsa da bu tematik birim yas sürecinde kişilerin sanatla duygu ve düşüncelerini aktarabileceğini, sanatın bu süreçte sağaltıcı etkisinin olabileceğini (örn., Saresma, 2003) düşündürmektedir. Bu konuda yapılan bazı çalışmalar bu düşüncüyü destekleyecek sonuçlar ortaya koymuştur. Yas sürecindeki yetişkinlere ve çocuklara sanat terapisinin uygulandığı bir çalışmada, sanat terapisinin duyguların dışa vurulması, sosyal aktivitelere katılım; çocuklarda depresyon, kaygı belirtilerinin ve saldırganlık gibi yıkıcı davranışların azalması, uyum becerilerinin artması gibi olumlu çıktılarla ilişkilendiği görülmüştür (Webb-Ferebee, 2001). Bu çalışmayla tutarlı olarak, yas danışmanlığı ve yas terapisi üzerine çalışmalar yürüten Worden (2018), yazma ve resim çizme gibi sanatla ilişkilenen aktivitelerin terapi sürecinde faydalı olabileceğini belirtmiştir. Yapılan bir başka çalışmada ise sanat terapistlerinin, yakınıni kaybetmiş danışanlarının tedavilerinde sanatın rolüne yönelik algıları araştırılmıştır. Buna göre sanatın, danışanların hüznü çalışmalarını için bir alan, terapistin deneyimini ve terapötik ilişkiyi etkileyen bir iletişim kanalı ve son olarak danışan ve terapistin ortaklaşa paylaştıkları yeni bir deneyim olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca terapistler, sanatın yakını ölmüş danışanlarının yoğun duygularını ve kayıplarıyla ilgili sözel olmayan deneyimlerini göstermelerine olanak sağladığını hatırlamışlardır (Bat-Or ve

Garti, 2019). Bu konuda genel olarak sanatın iyileşme ve halk sağlığı üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma da bulunmaktadır. Bu çalışmada, 4 farklı sanat türünün (müzik, görsel sanatlar, dans / hareket ve dışavurumcu yazma) sağlık üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğundan bahsedilmiştir (Stuckey ve Nobel, 2010).

İki çalışmadaki ortak temsillerden biri “Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler” tematik birimidir. Bu tematik birim Çalışma 2’de sıklığı en yüksek tematik birimdir ve Çalışma 1’de de yine sıklığı en yüksek tematik birimler arasında yer almıştır. Bu temsil altında, bilişsel çerçevelendirme, normalleştirme, simgesel anlatım en sık rapor edilen tematik birimlerdenidir. Sosyal Temsil Kuramının da (Moscovici, 1984) önerdiği gibi tanıdık ve tanıdık olmayan kavramlarla ilgili, sosyal temsillerimiz üzerinden konuşur, tartışırız; tanıdık olmayan kavramlar bize yine sosyal temsiller üzerinden tanıdık hale gelir. Sosyal temsillerin ortaya çıkmasında, yani tanıdık olmayan belirsiz kavramların tanıdık ve tartışabilir kavramlara dönüşmesinde, demir atma yani garip, anlaşılmaz kavramları isimlendirerek ve sınıflandırarak belirli bir bağlama yerleştirme ve nesneleştirme yani soyut bir kavramı somut bir kavram üzerinden anlatma yöntemleri kullanılır (Öner, 2002). “Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler” tematik biriminde katılımcıların yasla yakından ilişkilenen ve aynı kavram altında yer alabilecek “kayıp”, “ölüm”, “matem” gibi ifadelerle bir sınıflandırma yaptıkları ve “Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler” tematik biriminin bir alt birimi olan simgesel anlatım tematik alt biriminde katılımcıların soyut bir ifadeyi somut kavram üzerinden (örn., “ömür kitabının kapanışı” ya da “kalbin dilimlenmesi”) ifade ederek nesneleştirme yaptıkları söylenebilir.

Her iki çalışmadan elde edilen bulgulara baktığımızda ise yasin temsiliinde büyük oranda negatif atıfların olduğu söylenebilir. Yasa ilişkin olumlu ifadelerin yer aldığı *Yasa İlişkin Olumlu Atıflar* tematik birimi her iki çalışmada da sıklığı en düşük tematik birim olmuştur. Her ne kadar sıklığı az olsa da bu tematik birimin altındaki ifadeler yasin büyüme, güçlü hissetme, ders çıkarma gibi olumlu çıktılarla da özdeşleşebileceğine işaret etmektedir. Son bir yıl içerisinde sevdiği birini kaybetmiş yetişkinlerle yürütülen yapılandırılmış görüşmeleri içeren bir çalışma, yas yaşantısının bazı pozitif deneyimler ile ilişkilendirebileceğini göstermiştir (Frantz, Trolley ve Farrell, 1998). Yaşanan kaybın aileyi daha yakın hale getirmesi, aile / arkadaşlarla iletişimin güçlenmesi, kayıp yaşamının ardından kişilerin kendini daha bağımsız, özgür, güçlü, olgun hissetmeleri ve hayatın değerini daha iyi anlamaları pozitif deneyimlere örnek olarak verilebilir (Frantz ve ark., 1998; Micheal ve Cooper, 2013). Sonuç olarak, her ne kadar zorlayıcı bir deneyim olsa da, literatürdeki bulgularla tutarlı olarak, mevcut çalışmada yasa dair olumlu temsillerin yer alması, yasin travma sonrası büyüme ile ilişkilenebileceğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, müdahale programlarının geliştirilmesinde ve terapi / danışmanlık süreçlerinde, sadece kayıpla başa çıkma üzerinde değil, kayıp yaşayan bireylerin bu süreçten güçlenerek çıkması için yapılabilecekler üzerinde durulması önerilebilir.

Çalışmada ulaşılan temel tematik birimlerden bir diğeri *Kolektif Yas* birimidir. Alan yazında, özellikle psikoloji alanında, kolektif yasa ilişkin çok fazla çalışma yoktur. Ancak, bazı araştırmacılar, kolektif yasin Antik Yunan’dan günümüze var olduğunu ve devletlerin kurulması ve devamlılığında önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Naas, 2003). Mevcut çalışmada, “Kolektif Yas” tematik biriminde ulusal / milli yas, millet olma özelliği gibi temsiller bu görüşü destekler niteliktedir. Zara (2018) ise kolektif yasin, ortak kimliği paylaşan bireylerin yaşadıkları travmalarla başa çıkmalarını sağlayabileceğine işaret etmiştir. “Kolektif Yas” tematik birimin altında yer alan Hakkari’de çatışma, 17 Ağustos depremi gibi toplumsal

düzeyde travma yaratabilecek olaylara ilişkin temsiller de Zara'nın görüşü ile tutarlıdır. Türkiye, siyasal ve toplumsal travmaların sıklıkla yaşandığı bir ülkedir (Kaptanoğlu, 2009; Zara, 2018) ve bu nedenle kolektif yas tematik biriminin bir temsil olarak karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir. Ancak, kolektif yas temsili, yaşanan toplumsal travmaların sıklığının yanı sıra, Türkiye'nin bireycilik-toplulukçuluk sınıflandırmasında toplulukçuluğa daha yakın olması ile (örn., Gouveia ve Ros, 2000) ya da Türkiye'de milliyetçiliğin baskın bir değer olmasıyla da (Uslu, 2008) ilişkili olabilir. Elde edilen bulgunun, daha geniş çerçevede yorumlanabilmesi için farklı kültürlerden gelen kişilerle yürütülecek, karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Giriş bölümünde ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere Worden (2018) yas çıktılarını 4 ana boyutta ele almış ve bu boyutları duygu, fiziksel duyum, biliş ve davranışlar olarak isimlendirmiştir. Türkiye'de yürütülen çalışmalara baktığımızda, Balcı-Çelik (2006) ve Bildik'in (2013) de benzer şekilde, yas sürecinde verilen tepkileri fiziksel, davranışsal, duygusal ve bilişsel olarak sınıflandırdığı görülmüştür. Yürütülen farklı bir çalışmada (Kara, 2017) ise dört ana başlıkta incelenen bu tepkiler, ayrıca olumlu tepkiler (Örn., olumlu bilişsel tepki: kaybedilen kişinin huzur içinde olduğunu düşünmek) ve olumsuz tepkiler (Örn., olumsuz bilişsel tepki: başlanan işe odaklanamamak) başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada ayrıca, olumlu ve olumsuz dini tepkilere dair sınıflandırılmalar da yer almaktadır. Alan yazındaki, bu sınıflandırmalar ile bizim yaptığımız çalışmadaki temel tematik birimlerin benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmalara paralel olarak, mevcut çalışmada da yas süreciyle ilgili duygusal, davranışsal ve bilişsel tepkiler temel tematik birimlerine ve yas sürecine ilişkin olumlu atıflar tematik birimine ulaşılmıştır. Ancak, mevcut çalışmada, yas sürecine ilişkin olumlu ve olumsuz atıflar gibi bir ayrıştırma olmadığı gibi, dinle ilgili temel tematik birime de ulaşamamıştır. Din, sadece ikinci çalışmada, "Yas Sürecini Tanımlayıcı / Betimleyici İfadeler" temel tematik birimi altında bir alt tematik birim olarak çıkmıştır. Ayrıca yukarıda bahsedilen alan yazındaki çalışmalarda, fiziksel veya fiziksel duyum olarak isimlendirilen ifadeler mevcut çalışmada farklı tematik birimlerin içerisinde yer almıştır. Örneğin; "nefessizlik" (Worden, 2018) ve "Uyku düzenim bozuldu." (Balcı-Çelik, 2006) gibi ifadeler bu iki çalışmada fiziksel / fiziksel duyum başlığı altındayken mevcut çalışmada "nefes alamamak" ve "uykusuzluk" gibi benzer ifadeler "Yas Sürecindeki Psikopatolojik Tepkiler" temel tematik birimin içerisine konulmuştur. Alan yazındaki çalışmalar ve mevcut çalışma arasındaki bu farklılık, mevcut çalışmada literatür doğrultusunda tematik birimlerin önceden belirlenmemiş olması, elde edilen veri doğrultusunda tematik birimlerin oluşturulmasıyla (Braun ve Clarke, 2006) ilişkilendirilebilir. Mevcut çalışmanın veri analizi sürecinde, bazı kelime ve söz öbeklerinin DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı'nda (American Psychiatric Association, 2013) yer alan psikolojik bozuklukların belirtileriyle paralellik göstermesi; "depresyon", "paranoyak durumlar" gibi bazı ifadelerin doğrudan tanıyla ilişkilenebilmesi nedeniyle bu ifadeler "Yas Sürecindeki Psikopatolojik Tepkiler" tematik birimi altında sınıflandırılmıştır. Ayrıca, bazı söz öbekleri ve cümleler de, alan yazındaki çalışmalardan farklı olarak, bizim çalışmamızda ortaya çıkmamıştır. Örneğin, "uyusukluk" ve "kaslarda güçsüzlük" ifadelerini Worden (2018) fiziksel duyum olarak ifade ederken; Balcı-Çelik'in (2006) çalışmasında fiziksel boyutun içerisinde "Kendimi yorgun ve güçsüz hissediyorum." ifadesi yer almıştır. Bizim çalışmamızda bu ifadelere ulaşamamıştır.

Her ne kadar, mevcut çalışmada, literatürle paralellik göstermeyen, tematik sınıflandırmalar olsa da birçok çalışmada ön plana çıkan "Yas Sürecindeki Duygusal / Bilişsel / Davranışsal Tepkiler" yürütülen bu çalışmada da temel tematik birimler olarak karşımıza çıkmıştır. Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler temel tematik birimine ait ifadeler her iki çalışmada da Yas Sürecindeki Davranışsal Tepkiler ve Yas Sürecindeki Bilişsel Tepkiler temel tematik birimlerine göre daha fazla temsil edilmiştir (Bkz. Tablo 1). Yukarıda da

belirtildiği gibi, Yas Sürecindeki Duygusal Tepkiler temel tematik birimi içerisinde frekansı en fazla olan alt tematik birim her iki çalışma için *acı* ve *üzüntü* ile ilgili söz veya söz öbekleri olmuştur. Worden'in (2018) duygu başlığının içerisinde yer verdiği hüznün, öfke, yalnızlık, çaresizlik ve özlem duygularına bizim çalışmalarımızda da ulaşılmıştır. Fakat, Worden'in (2018) bu boyut içerisinde ele aldığı bazı duygulara bizim çalışmamızda ulaşılmamıştır. Bunlar suçluluk ve kendini suçlama, kaygı, tükenmişlik, şok, özgürleşme, rahatlama ve uyuşukluk hisleridir. Bunlardan tükenmişlik alt tematik birimi bizim çalışmamızda Yas Sürecindeki Psikopatolojik Tepkiler boyutunda sınıflandırılmıştır.

Yas Sürecindeki Davranışsal Tepkiler temel tematik birimine bakıldığında; her iki çalışmamızda da bu boyutun içerisinde en sıklıkla rastlanan alt tematik boyut *ağlamak* olmuştur. Worden'in (2018) davranışlarla ilgili sınıflandırması içerisinde de ağlamak yer almaktadır; buna ek olarak Worden'in (2018) sosyal geri çekilme olarak yer verdiği davranışa bizim çalışmamızda da ulaşılmış ve *sosyal izolasyon* olarak isimlendirilmiştir. Alan yazında sosyal izolasyon / sosyal geri çekilme, sadece yas sürecini tanımlayan davranışsal bir tepki olarak değil bir başa çıkma mekanizması olarak da ele alınmıştır. Örneğin yürütülen bir çalışma sosyal geri çekilmenin, kayıp yaşayan üniversite öğrencilerinin kullandıkları başa çıkma metotlarından biri olduğunu göstermiştir (Domingo ve ark., 2016).

“Yas Sürecindeki Bilişsel Tepkiler” temel tematik biriminde en sık rastlanan alt tematik birim *unutmak* olmuştur. Alan yazına bakıldığında mevcut çalışma ile tutarlı bulgular olduğu görülmektedir. Örneğin; Worden'a (2018) göre inanmama yas sürecindeki bilişlerden bir tanesidir. Bizim çalışmamızda bunu karşılığı olarak *inkar etmek* bulunmaktadır. Bunun tam tersi olarak düşünülebilecek *kabullenme* alt tematik birimine de bizim çalışmamızda ulaşılmıştır. Balcı-Çelik'in (2006) çalışmasındaki bilişsel tepkilerin içerisinde bu ifadenin karşılığı olarak “Yas tutarak onu geri getiremeyeceğimi biliyorum.” ifadesi yer almaktadır. Bu temel tematik birime ait temsiller Çalışma 1'de önemli ölçüde yer tutarken Çalışma 2'de bu kategoride çok az temsil ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi sözlüklerde kişilerin daha uzun girdiler yazmaları fakat açık uçlu soruda (her ne kadar yazma süresiyle ilgili bir sınırlama olmasa da) öğrencilerin daha az kelime / cümleyle kendilerini ifade etmeleri olabilir.

Yapılan bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Bunlardan bir tanesi Çalışma 1 için analiz edilen girdilerin yazarlarına dair herhangi bir demografik bilginin bilinmemesidir. Bu sebeple çalışmadan elde edilen sonuçların hangi yaş aralığı veya cinsiyet için temsil edici olduğu bilinmemektedir. Çalışma 2 için ise katılımcılardan cinsiyet bilgisi alınmıştır. Genellikle, psikoloji bölümlerinde kadın öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısından fazla olduğu için ve Çalışma 2'nin örneklemini de psikoloji bölümü öğrencileri oluşturduğu için kadın katılımcı sayısı erkek katılımcı sayısına göre çok daha fazladır. Yani cinsiyetler arası bir dengesizlik söz konusudur. Bu da Çalışma 2'nin önemli bir sınırlılığıdır. Bir diğer sınırlılık, çalışma 2'deki bütün katılımcıların üniversite öğrencisi olmasıdır. Bu sebeple farklı yaş grupları arasında kıyaslamalar yapılamamıştır. İleride yapılacak olan çalışmalarda bu noktalara dikkat edilerek farklı demografik özelliklere sahip katılımcılara ulaşılması daha genellenebilir sonuçlar elde edilmesi açısından önemlidir.

Sınırlılıklara ek olarak bu çalışmanın birçok güçlü yanı vardır. Öncelikle yapılan alan yazın taramasında yas konusunda yürütülen çalışmaların genellikle kayıp yaşayan bireylerle mülakatlara dayandığı görülmüştür. Bu sebeple yürütülen bu çalışma hem internet sözlüklerini kullanması hem de bireylere doğrudan yasa ilişkin soru sorması yönünden diğer araştırmalardan farklılaşmıştır. Bu çalışmanın

özgünlüğünü artıran bir diğer unsur da sadece kayıp yaşayan bireylere odaklanmaması, yas sürecinde olan veya olmayan bireylerin sosyal temsillerini ortaya çıkarmayı amaçlamasıdır. Ayrıca Türkçe alan yazında yas konusunu sosyal temsil kuramı perspektifinden nitel yöntemlerle araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır, bu da çalışmanın önemini artırmaktadır.

Çalışmanın güçlü yanlarından biri de sosyal beğenirlik etkisinin en az düzeyde tutulmaya çalışılmasıdır. Çalışma 1’de girdiler anonim olduğu için ve sözlük yazarları gerçek isimleri ile değil rumuz kullanarak kendilerini ifade ettikleri için; Çalışma 2’de ise öğrencilerden kimliklerine dair bilgi istenmediği için sosyal beğenirlik etkisinin en az düzeyde olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın bulgularında sözlük yazarlarının yas sürecine dair 8 farklı sosyal temsil kategorisine, öğrencilerin ise 7 farklı sosyal temsil kategorisine ulaşılmıştır. Her kategori kendi içerisinde detaylandırılıp alt kategorilere ayrılmıştır. Buradan yola çıkılarak birçok farklı bilimsel çalışma deseni oluşturulabilir. Bu çalışmada sadece akademik anlamda değil psikolojinin uygulamalı alanlarındaki pratiklerine de kaynak oluşturabilecek sonuçlara ulaşılmıştır. Bireylerin zihinlerindeki bu şemalara ulaşılmasının ileride yapılacak olan akademik ve uygulama alanındaki yas çalışmalarına yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Yasa ilişkin özellikle Türkiye’de yürütülen çalışmaların sayısının az olması nedeniyle, bundan sonraki süreçte yas ve kayıp süreçlerine ilgi duyan araştırmacıların, bu çalışmadaki bulguları da dikkate alarak, hem nitel hem de niceliksel çalışma desenlerini kullanarak alan yazına katkı sunmaları beklenmektedir.

Kaynaklar

- Abi-Hashem, N. (2017). Grief, bereavement, and traumatic stress as natural results of reproductive losses. *Issues in Law & Medicine*, 32(2), 245-254.
- American Psychiatric Association (2013) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM 5)* (5. Baskı). Washington DC: American Psychiatric Association.
- Balcı-Çelik, S. (2006). Yas ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(25), 105-114.
- Bat-Or, M. ve Garti, D. (2019). Art therapist’s perceptions of the role of the art medium in the treatment of bereaved clients in art therapy. *Death Studies*, 43(3), 193-203. doi: 10.1080/07481187.2018.1445138
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), 223-229.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. doi.org/10.1191/1478088706qp063oa
- Bulut, M. (2008). Bir sosyal temsil araştırması: Medyada ve üniversite öğrencilerinde “töre”nin algılanışı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 63-78.
- Ceylan, S., Doğulu, C. ve Akbaş, G. (2016). Namus adına kadına yönelik şiddete dair sosyal temsiller: Karma yöntemli bir çalışma. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(Özel sayı), 50-60.
- Cirhinlioğlu, F. G., Aktaş, V. ve Öner-Özkan, B. (2006). Sosyal temsil kuramına genel bir bakış. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 163-174.
- Cohen, H. ve Samp, J. A. (2018). Grief communication: Exploring disclosure and avoidance across the developmental spectrum. *Western Journal of Communication*, 82(2), 238-257. doi: 10.1080/10570314.2017.1326622

- Davis, C. B. (1989). The use of art therapy and group process with grieving children. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 12(4), 269-280. doi.org/10.3109/01460868909026834
- Domingo, P. S., Labine, A. G., Capoquain, T. J. V. ve Cañal, M. V. (2016). Bereavement, level stress and coping mechanism among teacher education students of Samar State University: College bereavement study. *Journal of Education and Learning*, 10(4), 320-326.
- Enez, Ö. (2018). Complicated grief: Epidemiology, clinical features, assessment and diagnosis. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(3), 269-279. doi: 10.18863/pgy.358110
- Flahault, C., Dolbeault, S., Sankey, C. ve Fasse, L. (2018). Understanding grief in children who have lost a parent with cancer: How do they give meaning to this experience? Results of an interpretative phenomenological analysis. *Death Studies*, 42(8), 483-490. doi: 10.1080/07481187.2017.1383951
- Frantz, T. T., Trolley, B. C. ve Farrell, M. M. (1998). Positive aspects of grief. *Pastoral Psychology*, 47(1), 3-17.
- Gizir, C. A. (2006). Bir kayıp sonrasında zorluklar yaşayan üniversite öğrencilerine yönelik bir yas danışmanlığı modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 195-213.
- Gouveia, V. V. ve Ros, M. (2000). Hofstede and Schwartz's models for classifying individualism at the cultural level: Their relation to macro-social and macro-economic variables. *Psicothema*, 12, 25-33.
- Kaptanoğlu, C. (2009). Travma, toplumsal yas ve bağışlama. *Toplum ve Hekim*, 24(3), 212-215.
- Kara, E. (2017). A qualitative research on university students' religious approaches during the grieving process. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(2), 203-223. doi: 10.12738/spc.2017.2.0029
- Kaya, F., Ogurlu, Ü., Taşdemir, B. ve Toprak, Y. (2015). Social representations of giftedness in Turkey. *Journal of Theory and Practice in Education*, 11(2), 742-765.
- Kokou-Kpolou, K., Menick, D. M., Moukouta, C. S., Baugnet, L. ve Kpelly, D. E. (2017). A cross-cultural approach to complicated grief reactions among Togo-Western African immigrants in Europe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(8), 1247-1262. doi: 10.1177/0022022117721972
- Lessard, S., Leclerc, B. S. ve Mongeau, S. (2016). Family caregivers' social representations of death in a palliative care context. *SAGE Open*, 1-9. doi: 10.1177/2158244016637399
- Michael, C. ve Cooper, M. (2013). Post-traumatic growth following bereavement: A systematic review of the literature. *Counselling Psychology Review*, 28(4), 18-33.
- Miller, M. D. (2012). Complicated grief in late life. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 14(2), 195-202.
- Minibaş-Poussard, J., Erkmen, T. ve Karsak, B. (2011). Kadın yöneticilere ilişkin sosyal temsiller: Bankacılık sektörüne yönelik bir inceleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 15, 45-58.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. R. Farr ve S. Moscovici (Ed.), *Social Representations* içinde (s. 3-69). Cambridge: Cambridge University Press.
- Naas, M. (2003). History's remains: Of memory, mourning, and the event. *Research in Phenomenology*, 33, 75-96.
- Öner, B. (2002). Sosyal temsiller. *Kriz Dergisi*, 10(1), 29-37.
- Özdemir, F. ve Öner-Özkan, B. (2016). Türkiye'de sosyal medya kullanıcılarının Suriyeli mültecilere ilişkin sosyal temsilleri. *Nesne*, 4(8), 227-244. doi: 10.7816/nesne-04-08-04
- Rubin, S. S., Witztum, E. ve Malkinson, R. (2017). Bereavement and traumatic bereavement: Working with the two-track model of bereavement. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 35(1), 78-87. doi: 10.1007/s10942-016-0259-6
- Saresma, T. (2003). "Art as a way to life": Bereavement and the healing power of arts and writing. *Qualitative Inquiry*, 9(4), 603-620. doi.org/10.1177/1077800403254226

- Stuckey, H. L. ve Nobel, J. (2010). The connection between art, healing, and public health: A review of current literature. *American Journal of Public Health*, 100(2), 254-263.
- Thurman, T. R., Taylor, T. M., Luckett, B., Spyrelis, A. ve Nice, J. (2018). Complicated grief and caregiving correlates among bereaved adolescent girls in South Africa. *Journal of Adolescence*, 62, 82-86. doi: 10.1016/j.adolescence.2017.11.009
- Uslu, E. (2008). Ulusalcılık: The neo-nationalist resurgence in Turkey. *Turkish Studies*, 9(1), 73-97. doi.org/10.1080/14683840701814018
- Watanabe, A. ve Suwa, S. (2017). The mourning process of older people with dementia who lost their spouse. *Journal of Advanced Nursing*, 73(9), 2143-2155. doi: 10.1111/jan.13286
- Webb-Ferebee, K. (2001). *Expressive arts therapy with bereaved families* (Yayınlanmamış doktora tezi). University of North Texas, Texas.
- Worden, J. W. (2018). *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner* (5. baskı). New York: Springer Publishing Company.
- Zara, A. (2018). Kolektif travma döngüsü: Kolektif travmalarda uzlaşma, başışlama ve onarıcı adaletin iyileştirici rolü. *Klinik Psikiyatri*, 21, 301-311. doi:10.5505/kpd.2018.36449